

איך לחדש אומה

תורה בגימטרייה תרי"ג... כמעט. הערך הגימטרי של המילה תורה הוא 611, תרי"א – שתיים פחות ממספרן של המצוות בה. "חז"ל דרשו, על בסיס זה, את הפסוק "תורה צוה לנו משה" (דברים לג, ד), ואמרו שמשם אכן ציווה לנו 611 מצוות מן התורה: את השתיים האחרות בני ישראל קיבלו ישירות מפי ה'. אלו הן שני הדיברות הראשונים, "אנכי ה' אלהיך" ו"לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" (שמות כ, ב).¹

אבחנה אפשרית אחרת בין תרי"א מצוות לשתיים נוספות היא בין תרי"א המצוות הראשונות בתורה לבין שתיים אחרונות שמשם מסר לנו בסוף דרכו ממש, בפרשת וילך; שכן שתיים אלו הן מטא-מצוות, מצוות על המצוות. כוונתי למצוות הקהל, המורה להקהיל את העם אחת לשבע שנים לקריאה פומבית של (חלקים מן) התורה, ולמצוות "ועתה פתבו לכם את השירה הזאת" (דברים לא, יט), שעל פי המסורת עניינה הוא כתיבת ספר תורה משלנו, או השתתפות בכתיבה כזו.

שתי מצוות אלו נבדלות מיתר המצוות. הן ניתנו לאחר סיכום התורה שלאורך רוב ספר דברים, ואף לאחר הברכות והקללות וטקס חידוש הברית. הן משובצות בתוך הסיפור על משה המוסר את רסן המנהיגות ליהושע ממשיכו. זיקתן של מצוות אלו לסיפור מינוי

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

יהושע נעוצה בכך שגם הן עוסקות בהמשכיות. הן נועדו להבטיח שהתורה לא תזדקן אף פעם, אלא תיכתב מחדש בכל דור; שהעם לא ישכח אותה, ושהיא לא תחדל לשמש לו חוקה לאומית פעילה. האומה לא תיטוש את עקרונותיה המכוננים, את ההיסטוריה שלה ואת זהותה, ולא תפקיר את עמדת-השמירה שלה על העבר ואת האחריות שלה לעתיד.

ראו מה יפה ההשלמה בין שתי המצוות הללו. 'הקהל' מכוונת אל העם כמכלול אחד; ואילו כתיבת ספר התורה היא מצווה לכל יחיד. צירוף זה הוא תמציתה של פוליטיקת הברית. יש לנו אחריות כיחידים – ואחריות קיבוצית. כדברי הלל הזקן, "אם אין אני לי, מי לי? – וכשאני לעצמי, מה אני?".² התורה אינה רואה במדינה חזות הכול, כבמשטרים סמכותניים. מנגד, גם הפרט איננו חזות הכול בעיניה כמקובל בדמוקרטיית הליברליות בנות זמננו המקצינות את עליונות הפרט. חברת ברית נוצרת כאשר כל יחיד ויחיד מקבל אחריות על הכלל; כאשר הפרטים בחברה מתחייבים לפעול למען הטוב המשותף. לכן ספר התורה, חוקתנו הלאומית הכתובה, צריך להתחדש בחייו של הפרט (המצווה התרי"ג) – ובחייה של האומה (המצווה התרי"ב).

כך מתארת התורה את מצוות הקהל:

מִקֵּץ שִׁבְעַת שָׁנִים, בְּמַעַד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה, בַּחַג הַסְּכֹּת, בָּבֹא כָּל יִשְׂרָאֵל לִרְאוֹת אֶת פְּנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר, תִּקְרָא אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת נֹגֵד כָּל יִשְׂרָאֵל בְּאָזְנֵיהֶם. הַקֹּהֵל אֶת הָעָם – הָאֲנָשִׁים וְהַנָּשִׁים וְהַטָּף וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ – לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וּלְמַעַן יִלְמְדוּ וַיִּירָאוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְשָׁמְרוּ לְעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת. וּבִנְיָהֶם, אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ, יִשְׁמְעוּ וּלְמַדּוֹ לִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם כָּל הַיָּמִים אֲשֶׁר אֲתֶם חַיִּים

עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ
(דברים לא, י-ג).

שימו לב לאופיו המכיל של האירוע. יהיה זה אנכרוניסטי לומר שהתורה הייתה שוויונית במובן העכשווי של המילה. הרי מובן זה צעיר מאוד במונחים היסטוריים: אפילו בשנת 1776 עוד יכלו מנסחיה של הכרזת העצמאות האמריקנית לכתוב בלב שלם "מקובלות עלינו אמיתות אלה כמוכחות מאליהן, שכל בני-האדם נבראו שווים" בלי שיוטרדו מכך שבארצם העצמאית תישאר העבדות מקובלת ולנשים לא תהיה זכות הצבעה – כי הם חיו במושגי זמנם. ואם כך בעומק העת החדשה, קל וחומר בעומקי העת העתיקה. אך הנה גם אז, בלב עולם הנוהג כולו היררכיה חברתית ברורה ומדירה, חשוב היה לתורה לקבוע שנשים, ילדים ואפילו גרים שאינם מבני ישראל יוכלו בטקס האזרחי הגדול של רפובליקת האמונה. זו הייתה הכלה פורצת דרך.

מי ביצע את הקריאה? התורה אינה מציינת זאת, אך התורה שבעל פה ייחסה זאת למלך. יש לכך חשיבות כבירה. אומנם, התורה מפרידה בין הדת לממשל. המלך לא היה הכוהן הגדול, והכוהן הגדול לא היה מלך.³ זה היה חידוש מהפכני. כמעט בכל חברה אחרת בעולם העתיק, ראש המדינה היה ראש הדת; ולא במקרה, אלא משום שבתפיסה הפגאנית הדת היא מערכת של כוח. התורה הפרידה בין הרשויות – אך עדיין, עינינו הרואות, המלך מחויב לתורה. לעיל בספר דברים נצטווה המלך כי יכתוב לו "מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר" שהוא יחזיק אצלו בשבתו על כס המלוכה ויקרא בו "כָּל יְמֵי חַיָּיו" (דברים יז, יח-כ). גם כאן, בקוראו את התורה לפני אספת העם אחת לשבע שנים מראה המלך כי האומה היא ישות פוליטית המתקיימת תחת החופה המקודשת של דבר האל. ממעשה זה השתמעה ההצהרה: אנחנו עם שנוצר כברית. אם נשמור אותה, נפרח. אם לא, נבול ניבול.

כיצד התנהל מעמד הקהל? כך מתארו הרמב"ם ב'משנה תורה':

תוקעין בחצוצרות בכל ירושלים, כדי להקהיל את העם; ומביאין בימה גדולה, ושל עץ הייתה, ומעמידין אותה באמצע עזרת נשים. והמלך עולה ויושב עליה, כדי שישמעו קריאתו, וכל ישראל העולים לחג מתקבצין סביביו. וחזן הכנסת נוטל ספר תורה ונותנו לראש הכנסת, וראש הכנסת נותנו לסגן, והסגן נותנו לכוהן גדול, וכוהן גדול נותנו למלך – כדי להדרו ברוכ בני אדם. והמלך... קורא הפרשיות שאמרנו עד שהוא גומר, וגולל ומברך לאחריה כדרך שמברכין בבתי כנסיות.... וגרים שאינן מכירין [את לשון הקודש] חייבין להכין ליכם ולהקשיב אוזנם לשמוע באימה ויראה וגילה ורעדה, כיום שניתנה בו בסיני. אפילו חכמים גדולים שיודעים כל התורה כולה חייבין לשמוע בכוונה גדולה יתרה.... ויראה עצמו כאילו עתה נצטווה בה ומפי הגבורה שומעה – שהמלך שליח הוא להשמיע דברי האל.⁴

לצד המחשת ההוד וההדר של המאורע, הרמב"ם מעלה כאן רעיון מפליא: שמעמד הקהל הוא מעין אישוש מחודש של מתן תורה, "כיום שניתנה בו בסיני... כאילו עתה נצטווה בה ומפי הגבורה שומעה" – כלומר, שהקהל הוא טקס של חידוש הברית. מניין לרמב"ם הרעיון הזה? ככל הנראה, על יסוד תיאור מתן תורה מפי משה בפרשת ואתחנן:

יוֹם אֲשֶׁר עָמַדְתָּ לְפָנַי ה' אֲלֹהֶיךָ בְּחָרָב, בְּאָמַר ה' אֵלַי, "הֲקֵהֵל לִי אֶת הָעָם וְאֶשְׁמְעֵם אֶת דְּבָרֵי, אֲשֶׁר יִלְמְדוּן לִירְאָה אֹתִי כָּל הַיָּמִים אֲשֶׁר הֵם חַיִּים עַל הָאֲדָמָה וְאֵת בְּנֵיהֶם יִלְמְדוּן" (דברים ד, י).

המילים המודגשות מופיעות כולן במצוות הקהל שציטטנו לעיל; הנה שוב קטעים מתוכה: "הַקְהֵל אֶת הָעָם... לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וְלַמַּעַן יִלְמְדוּ וְיִרְאוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְשָׁמְרוּ לְעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבַרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת. וּבְנִיחָם, אֲשֶׁר לֹא יִדְעוּ, יִשְׁמְעוּ וְלִמְדוּ לִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם כָּל הַיָּמִים אֲתֶם חַיִּים עַל הָאָדָמָה". בולטת במיוחד בחזרתה המילה הנדירה "הקהל" עצמה, שבצורתה זו מופיעה רק בשני מקומות נוספים בתורה. מצוות הקהל משחזרת אם כך את מעמד הר סיני; אחת לשבע שנים, במקדש בירושלים, הוחיה מתן תורה – והעם, אנשים ונשים וטף וגרים, חידש את המחויבות שלו לעקרונות המכוננים אותו.

ספרי הנביאים והכתובים מספקים לנו תיאורים חיים של טקסי חידוש ברית שהיו בימי יהושע (יהושע כד), אסא (דה"ב טו), יאשיהו (מל"ב כג) ועזרא ונחמיה (נחמיה ח-י). אלה היו רגעים היסטוריים שבהם האומה, ביודעין, שבה אל אביה שבשמיים אחרי תקופה ארוכה של הידרדרות דתית. מעמדי הקהל וחידוש הברית סיפקו תמיד לעם ישראל את האפשרות לשוב ולהיות צעיר, לגלות מחדש את חסד נעוריו (כלשונו של ירמיהו ב, ב).

מה קרה להקהל לאורך אותן אלפיים שנה כמעט שבהן לא היו לישראל לא מלך ולא ארץ, לא מקדש ולא עיר-הקודש? יש מן החוקרים הסבורים שזכר לו נשמר במנהג ארץ ישראל בקריאת התורה, שהתקיים עד המאה ה-13 בערך. על פי מנהג זה, התורה חולקה לפרשות שבוע קצרות מאלו המוכרות לנו, באופן שמחזור אחד של קריאה ארך כשלוש שנים וחצי. לדעת אותם חוקרים, סיומו של כל מחזור שני, אחת לשבע שנים, כוון לחג הסוכות שלאחר שנת שמיטה – מועד ה"הקהל". מעין שמחת-תורה של אחת לשבע שנים.⁵

נראה לי שאפשר לומר זאת גם על קריאת התורה כמנהגנו. מוסד קריאת התורה בשבת בבוקר, ששורשיו עתיקים, קיבל משמעות חדשה

בימי הגלות והפיזור – וכמה מן המנהגים הכרוכים בו מזכירים את הקהל. הקורא בתורה עומד על הבימה, בימת עץ, כמו המלך בתיאורו של הרמב"ם וכמו עזרא הסופר במעמד קריאת התורה בפני העם. הוא אינו עומד לכרו; על הבימה נמצאים ה"סגן" (המורה לקורא לקורא), הקורא והעולה לתורה – מעין ייצוג סמלי לקב"ה נותן התורה, משה הקורא אותה ובני ישראל השומעים.⁶ על פי רוב הפוסקים, קריאת התורה היא חובת ציבור, להבדיל מלימוד תורה שהוא חובת היחיד, כלומר ההיאספות היא תכונה מהותית בו.⁷ ואם כך, את המילה "קריאה" במושג "קריאת התורה" יש להבין לא רק כקריאה של טקסט, אלא בעיקר כקריאה שהיא הכרזה. הקריאה בתורה אחת לשבעה ימים היא מקבילתה של מצוות הקהל שקוימה אחת לשבע שנים.

קשה לאדם להישאר תמיד צעיר – על אחת כמה וכמה שקשה לאומה. אנחנו נסחפים, תועים בדרכנו, מוסחים מן המטרה, מאבדים את תחושת הייעוד, ועימה גם את המרץ ואת המוטיבציה. אני מאמין שהדרך הטובה ביותר להישאר צעירים היא לא לשכוח אף פעם את "חסד נעורינו", את החוויות המכוננות שעשו אותנו למה שהננו, את החלומות שחלמנו בצעירותנו כיצד נשנה את העולם ונעשה אותו טוב יותר, הוגן יותר, נאצל יותר. מצוות הקהל הייתה מתנת הפרדה של משה. הוא לימד אותנו איך לחדש ימינו כקדם.

1 מכות כג ע"ב – כד ע"א.

2 משנה, אבות א, יד.

3 כמה מהמלכים לבית חשמונאי הפרו כלל זה, והיו לכך השלכות הוות אסון וארוכות טווח.

4 משנה תורה, הלכות חגיגה ג, ד-ו.

5 ראו אלחנן סמט, עיונים בפרשות השבוע, סדרה שנייה, תל-אביב: משכל, תשס"ט, כרך ב, עמ' 442-461.

6 על פי שולחן ערוך, אורח חיים קמא, ד, ופירוש הלבוש שם.

7 עמדה מקובלת זו היא במקורה עמדתו של הרמב"ן. וראו למשל ילקוט יוסף, הלכות קריאת התורה.